

Història

Violència sagrada

Jofre Padullés Plata

Introducció a la investigació que estem portant a terme un grup de treball format per membres del Centre d'Estudis del Bages, l'Associació Memòria i Història de Manresa, l'Associació per al Museu Comarcal de Manresa i el Departament d'Antropologia Social i Cultural de la Universitat de Barcelona.

De la trentena llarga d'esglésies manresanes obertes al públic el juliol del 1936, només tres van salvar-se de la destrucció. Les imatges sagrades van ser decapitades, arrossegades pel carrer, objecte de burles insolents, els confessionaris foren cremats en públic, també els crucifixos, els altars, i un gran nombre de peces d'art d'un valor extraordinari. Els convents, les esglésies i locals parroquials, però també les ermites perdudes arreu de la comarca varen ser incendiades o convertides en solars. S'arrancaren les creus de terme, els servidors de culte foren assassinats quasi sempre litúrgicament, invertint-hi una atrocitat tant escrupolosa com indescriptible.

Davant d'aquest panorama, l'objectiu que aquí ens ocupa respon a la necessitat d'atendre a un fenomen, com és el de la revolta iconoclasta a la ciutat de Manresa, prestant atenció als primers estralls produïts a la ciutat, és a dir, aquells que foren protagonitzats per la turba, prèviament a

Basilica de la Seu de Manresa. La Mare de Déu gòtica del portal de Santa Maria.
Fot. Lluís Rubiralta i Garriga

la intervenció de les brigades municipals que portaren a terme la culminació d'un projecte reformador, amb l'enderrocament de gran part de les esglésies, parròquies i convents presents a la ciutat. Aquesta segona fase, ha esdevingut tema de debat entre cronistes i historiadors locals, però apareix un gran buit pel que respecta a la acció de les masses que protagonitzaren en un primer moment la revolta iconoclasta més important que ha conegut mai la ciutat de Manresa.

La majoria de visions, que no han optat senzillament per defugir-ne d'estudi, l'han tipificat com a no racionalment explicable en la seva totalitat, políticament ineficaç i sotmès

únicament als impulsos i emocions de turbes desbocades i sanguinàries. A les masses desbocades, se'ls ha atribuït propietats semblants a les que servirien a alguns historiadors, en un altre moment, per parlar de revoltes "preindustrials" o "arcaiques": confusió en les seves motivacions, absència d'objectius definits, arbitrariedad aparent, desmesura actuativa, finalitats explícites incongruents, etc. Tot plegat, conduint les agressions anticlericals a una condició de punt mort o zona obscura, retornades una vegada i altra al calaix de sastre de les explosions d'insensatesa col·lectiva.

En tindriem prou, aquí, amb posar de manifest que la violència de les

multituds no deixà de posar de manifest, un fort factor instintiu. Però aquest instint del que les masses en foren el instrument, no és un instint animal, sinó un instint social i històric. Si espantà es perquè el seu aspecte brutal s'escapava d'una ètica a la que va ser del tot indiferent, donat que aquella munió, per dir-ho d'alguna manera, anava *a la seva*. Podria semblar que si la violència de masses desconcertava és perquè s'antullava irracional, però en realitat es perquè preocupava que la falta de compassió fos secretament lògica, és més, perquè possiblement fos una forma superior de racionalitat la que exercia, una racionalitat que es trobava més enllà de la moral i de les pobres rasons amb que la política i els seus jocs procuraren redimir-la.

El punt de partida el podríem identificar amb aquella premissa teòrica major, segons la qual els éssers humans no es limiten a viure en societat, sinó que produeixen la societat en què viuen i estableixen els codis que la organitzen, sempre a partir dels seus interessos i necessitats. I més acuradament, per molt que s'atribueixi a aquest domini, aquell nivell d'autonomia que Durkheim reconeixia en les representacions col·lectives, les seves arrels s'enfonsen en les pràctiques i els usos. D'aquí que una visió com aquesta, que prioritzi coherentment els invisibles de les societats, no atendra –en contra del que pogués semblar superficialment– lo *ideal*, sinó abans que tot els utilitats, les maneres, els estils i les formes de, és a dir, els aspectes més radicalment materials i concrets de l'activitat social humana en la revolta iconoclasta.

Reclamar per a l'estudi de la violència anticlerical una perspectiva *simbòlica* o *cultural* que la rescati del cul de sac al que les visions polítiques l'havien conduït, no implica cercar en ella la gènesi dels esdeveniments que es pretenen analitzar. L'important és, en qualsevol cas, entendre l'objecte últim de la proposta explicativa que segueix, i que no es altre que demostrar que els iconoclastes eren plenament coherents amb el sistema simbòlic que prete-

nien destruir. I per tant, reconèixer les agressions produïdes a la ciutat de Manresa, no com una expressió convulsa d'alguna bogeria mental col·lectiva, sinó com una estratègia intel·ligent, quina finalitat no era canviar aquest o aquell aspecte de la organització social, política o econòmica vigent en aquell moment, sinó el nucli dur i més duraré del que partien les instruccions sobre què i com actuar, dir i pensar, els codis i les gramàtiques. No es tractava sinó de modificar radicalment els termes mateixos en que la realitat era produïda i habitada. És a dir, el contenciós del que les agressions anticlericals eren part no es referia a allò visible, sinó a allò invisible de la vida social, aquelles instàncies des de les que es definia què és la realitat i com funciona, motiu pel qual s'hi podrà veure emergir un esquema significador subjacent.

L'extens relat que ens ofereix Lluís Rubiralta en les seves memòries, ens permet observar amb claredat quina va ser l'acció de les masses enarborades la tarda del 25 de juliol. En referència a la Seu de Manresa en detalla: "*Tots aquells busts i sants jeien per terra decapitats o trossejats, els medallons també tenien les figures decapitades i estaven escampades per terra*". (...) "*Poc després intentava d'entrar a la sagristia major. A mesura que hi anava penetrant, l'alçada de roba blanca i casulles amuntegades anava augmentant. A l'interior les calaixeres que, fins aquella tarda, havien guardat tota la roba litúrgica ja estaven totalment buides i llurs calaixos escampats per terra, entre el garbuix d'ornaments i casulles de tota mena. Fora de la Sagristia, l'espectacle era igualment llastimós. Els altars, havien estat destruïts i els sants, les primeres víctimes propícies de la turbulència, els elements de la qual incansablement anaven traginant-ho tot cap a la foguera del davant del portal major*".

A aquestes podríem afegir-hi un llarg etcètera de descripcions esfereïdores, referents a la resta d'esglésies, parròquies i convents de la ciutat. Però el que ens preocupa aquí, és la qüestió bàsica que anunciàvem al

principi, perquè? Però no, perquè, en el sentit de quina va ser la causa primera, sinó perquè va ser d'aquesta manera. D'on venia aquesta inventiva en la que semblava desplegar-se una violència poc comprensible, però que a més sorprenia per la seva meticulositat amb que era aplicada, demostrant una preocupació especial pel ritual, de manera que amb freqüència s'associava a pràctiques de tipus carnavalesc. No es va destruir per destruir, no es va matar com aquell a qui no li va la cosa. Les morts i les destruccions tenien que portar-se a terme de certa manera, per exemple calia matar rient, destruir rient, com senyala Rubiralta a les seves memòries.

La resposta que se'ns insinua des de l'antropologia simbòlica i que podem identificar clarament en els relats que se'ns ofereixen, ens porta a entendre que el que estaven aplicant no era sinó un repertori de modalitats d'accions violentes de dany que ja estaven inscrites en el repertori de la cultura popular. De fet, no es feia res que no fos el que ja es feia cada any. El que ens insinua l'antropologia simbòlica i els fets ens ho demostren, és que aquella massa no estava treballant en el buit, sinó que estava manipulant materials disponibles, executant formules, per utilitzar la tipologia de Geertz *models de i per a* la acció, que ja estaven inscrits en la cultura popular. En un altre context, aquesta va ser la tesis central del cèlebre article de Geertz sobre les baralles de gall a Bali, en la que es destacava com els rituals no solsament utilitzen por, excitació, plaer..., sinó que serveixen per recordar que aquestes emocions que s'exemplifiquen son allò del que la societat està feta, i que son el que permeten mantenir units als seus membres.

Aquesta perspectiva, que subratlla la naturalesa litúrgica de les destruccions iconoclastes i els assassinats, ha merescut la desconfiança dels historiadors que han vist en ella una concessió excessiva a presumptes determinacions soteriològiques, ressonàncies d'una ancestralitat contemplada a la llum de les teories de Jünger o de René Girard, amb el que no ens hau-

ríem mogut de les visions irracionalistes sobre els esdeveniments violents com senyala Manuel Delgado (2001:148), i que posa de manifest fins quin punt, l'argumentació que estem desenvolupant, no té res a veure amb aquell tipus d'interpretacions que invoquen el concurs de lo atàvic i lo instintiu animal. Ben lluny de tals supòsits, parlar de l'anticlericalisme violent com una expressió singular de fervor no és sinó insistir en lo ja dit: que els revoltosos anticlericals eren coherents amb el sistema que estaven atacant, que les devastacions participaven d'un repertori ordenat de recursos expressius i instrumentals, que actualitzaven radicalment un llenguatge exacerbant ja omnipresent en la vida ordinària dels agressors, a través d'un imaginari que no hauríem de dubtar en definir com *religiós*, és a dir, relatiu a les coses rituals.

Aquesta inclinació dels anticlericals violents per les posades en escena no feia altra cosa que respondre, i al mateix temps reproduir, una expressivitat icònica y ritual definida per escenes tant estàtiques com mòbils que emfatitzaven els ultratges corporals, el poder purificador del foc, la exaltació del dolor físic, tot el que la gran tradició barroca havia instal·lat en el cor mateix del univers representacional de la Contrareforma. L'escabrositat i el macabre de les processons de setmana santa, el realisme de les representacions de la Passió estaven allà, de referent per les escenografies escabroses dels anticlericals. El propi sistema ritual vigent en la societat manresana en el moment en que es produeixen les violències, estava saturat d'imatges i cerimonials centrades quasi obsessivament en l'agressió. Els iconoclastes es nodriren d'unes pautes de censura, càstig, venjança i destrucció que no sols eren recurrents en la història sinó que la pròpia pràctica cultural s'encarregava d'institucionalitzar en tant que models, rememorant-los compulsiva i constantment en les seves narracions mítiques i en els seves

cerimònies públiques. Per altra banda, no es descabellat instal·lar el setge contra el clergat en el marc d'una tradició persecutòria-religiosa que la pròpia Església portava segles patrocinant contra distints grups humans.

Val a dir, igualment, les mateixes pràctiques festives tradicionals nodrien de models de judici, condemna i càstig, per lo general atroç, dels que les víctimes podien ser animals vius com els bous, o representacions de sers vius més o menys imaginaris, com el rei carnestoltes. Tots ells eren destinataris de protocols semblants. En primer lloc, un judici sumaríssim, dictada la sentència –que era sempre la mateixa, la mort del bou, la crema del carnestoltes– es procedia a cremar, trossejar, penjar o arrastrar pels carrers a la víctima. La pròpia imatge del Crist Passional no deixava de postular un exemple més d'aquesta lògica de l'execució sumària, pública i espectacularitzada d'"aquell que ha de morir". Les destruccions es portaven a terme amb plaer, però no amb un plaer psicopatològic, sinó amb un plaer protocol·lari del que els cicles del carnestoltes eren un exemple, encara que no l'únic. L'execució de la crueltat cerimonial requeria, com a factor indispensable de la seva posada en escena, la presència d'un públic capaç de valorar l'art i l'eficàcia dels verducs. Lluís Rubiralta, en les seves memòries posa de manifest la presència constant d'aquest públic present en totes les destruccions i saquejos que es van produint arreu de la ciutat.

No n'hi havia prou amb castigar als culpables imaginaris amb passejos sinistres. Els suplicis, les incineracions, els assassinats, devien ser barroquitzats, és a dir, organitzats per ser vistos, si es que es volia que la seva eficàcia en el pla simbòlic quedés assegurada. Però no només això, sinó que, precisament perquè mimaven imatges i gestos pensats per a això, calia garantir que l'exhibició de patiment d'aquell que havia de morir resultés divertida. Abans de matar o

destruir, real o figurativament, s'havia de riure un estona, com sempre s'havia fet. La norma general es tornava a complir aquí; perquè la festa era sempre violenta, la violència no podia deixar de ser festiva.

L'esquema que utilitzaren el motins anticlericals, es correspondria aleshores amb el que l'antropologia denomina *contrarituals* o rituals d'inversió, drames cerimonials que permeten posar a prova la resistència del sistema cultural davant d'una agressió pautada organitzada des del seu propi interior. El conjunt del convuls panorama religiós i popular vivia permanentment afirmant i negant-se, circulant entre els plans de vegades indiscernibles del culte, de la mofa i de la profanació, exaltant-se a sí mateix per mitjà del dolor, del foc i del riure. Com senyalava Mary Douglas (1991 [1966]:164), "tots els sistemes socials es fonamenten en la contradicció i, en cert sentit es troben en estat de guerra amb sí mateixos". En aquest sentit és ben cert que, com el propi Geertz certificava a "Deep Play", cada poble estima la seva pròpia forma de violència, donat que cada grup humà disposa d'un nombre relativament restringit de fórmules d'acció agressiva considerades al mateix temps pertinents i eloqüents. En aquest sentit, recordem-ho, la festa trobaria el seu paral·lel en el paper que en la interacció cara a cara compliria l'humor o determinats jocs basats en l'enfrontament paròdic. Ambdues formes d'agressió –la lesiva i la metafòrica, o, en el nostre cas, la iconoclasta i la contraritual– dramatitzen idees socials i emeten missatges codificats. Són formes, segurament les més enèrgiques que existeixen, de representació i de comunicació, textos portadors de contingut semàntic que els actors son capaços d'interpretar i que els estudiosos han de procurar restablir en la seva gramàtica oculta.

Jofre Padullés Plata
Historiador